

**PRINCIPII DE FILOSOFIE A LIMBAJULUI ÎN
ABORDAREA CONTRASTIVĂ A ACTULUI DIDACTIC
DE PREDARE A LIMBILOR STRĂINE.
PREMISE TEORETICE***

Lucrarea de față reprezintă partea introductivă, de natură teoretică, a unui proiect de cercetare mai amplu asupra necesității și importanței abordării de tip contrastiv și cultural a actului de predare, respectiv, învățare a limbilor străine. Instrumentele de lucru sunt reprezentate, în această primă fază, de trecerea în revistă a unor principii cheie ale filosofiei limbajului, așa cum apar ele la Aristotel, W. von Humboldt și E. Coșeriu, principii ce se referă, în primul rând, la natura și funcțiile limbajului, la dualitatea procesului comunicativ, la relativismul lingvistic, la conceptele de formă și substanță etc. Toate acestea vor fi subliniate din perspectiva ce ne interesează în mod particular, și anume în ce fel aceste principii ne pot orienta și ghida în procesul didactic prin utilizarea unei abordări de tip contrastiv și cultural, de punere în paralel, la nivel lingvistic și apoi cultural, a limbii materne (a celor care studiază) cu limba străină ce urmează a fi predată, respectiv, învățată. Într-o etapă ulterioară a cercetării, ce se va concretiza într-un studiu aparte, ne vom opri asupra rolului de mediator pe care expresiile idiomatice și metaforele pot să-l aibă în cadrul unei abordări de acest gen. Atât expresiile idiomatice cât și metaforele vor fi utilizate și studiate nu din punctul de vedere al unei „retorici” a limbajului, nici ca „simplă” utilizare stilistică, ci ca elemente constitutive, structurale, care aparțin la-turii creative intrinseci a limbajului uman, chei de acces spre mentalitatea și adâncurile culturale ale poporului care dă naștere respectivei limbi istorice – altfel spus, reprezintă, din punctul nostru de vedere, și vom încerca să aducem argumente în susținerea ideii noastre, instrumente necesare și complementare „clasicului” demers de natură structuralistă de prezentare/predare a unei limbi străine.

La începutul anilor 1800, filozoful german Wilhelm von Humboldt afirma:

„Nici măcar cu privire la epocile sale de început nu putem presupune că limbajul se limita la un număr neînsemnat de cuvinte, cum facem de obicei atunci când, în loc să-i căutăm originea în înclinația primară către sociabilitatea umană liberă, îl atribuim îndeosebi nevoii de ajutor reciproc și proiectăm umanitatea într-o imaginară stare naturală inițială. Aceste două păreri se numără printre cele mai greșite idei pe care ni le putem face despre limbaj. Pe de-o parte, omul nu este chiar atât de neajutorat și, pe de altă parte, doar pentru a cere și a primi ajutor, sunetele articulate ar fi fost de ajuns” (Humboldt 1836/2008, p. 95).

* Fragmente din această intervenție au fost prezentate în cadrul simpozionului internațional *Poétique, mythes et croyances*, organizat de către Universitatea Liberă din Bruxelles în anul 2013.

Am ales acest citat ca punct de plecare al lucrării noastre pentru că am considerat că este extrem de actual și că reflectă în mod concis și combinate, în același timp, una dintre direcțiile și abordările cele mai frecvent întâlnite în didactica limbilor străine: metoda care are la bază preponderența criteriului necesității practice, de supraviețuire, de comunicare (înțeleasă sub aspectul ei limitativ, de „strictă” transmitere de informație). Este metoda care se bucură de „succes” comercial, exprimat în termeni de marketing și vânzări, este metoda care se „traduce”, în mod practic, în manuale de învățare a limbilor străine în 10/30 de zile, cu sau fără profesor, ghiduri de conversații, metode *e-learning* rapide, jocuri interactive pe internet, pentru a le cita pe cele mai cunoscute. Dar este și metoda care, de la bun început, poate fi sursă de greșeli, de neînțelegeri și inexactități care rezultă, mai ales, dintr-o necesitate de a demonstra o regulă, expusă sumar, prin crearea unor contexte artificiale, ce se regăsesc cu greu în aspectele comunicative propriu-zise ale limbii vorbite. Într-o formă abreviată, putem să o considerăm ca fiind o metodă eficientă pentru un prim contact cu limba străină, la un nivel superficial al ei, pentru a pune bazele unui nivel „satisfăcător” de cunoștințe lingvistice, care să permită transmiterea, într-o formă elementară și simplă, a unei informații, a unui gând, a unei idei etc.

Este ceea ce, credem noi, s-ar putea numi, printr-o inversare a termenilor, satisfacerea unei necesități de ordin practic de cunoaștere a unei limbi și care, ca un nivel de bază, poate fi acceptat *doar* ca punct de pornire în studiul acesteia. Însă fără a ne opri aici. Pentru că, indiferent de rațiunile sau aspectele pur pragmatice care pot determina o persoană să se apropie de o limbă străină și indiferent de nivelul la care dorește să ajungă în stăpânirea acesteia, cum spunea același W. von Humboldt, realitatea lingvistică cu care ea se va confrunta pe parcursul acestui proces este de altă natură:

„[...] limba este, într-un fel, manifestarea exterioară a spiritului popoarelor; limba este spiritul lor, iar spiritul lor este limba lor. Oricât am vrea, nu le putem gândi niciodată îndeajuns de identice” (*ibidem*, p. 80),

iar, din acest punct de vedere,

„[...] Învățarea unei limbi străine ar trebui să însemne dobândirea unei noi perspective în viziunea asupra lumii de până în acel moment – și, până la un punct, chiar înseamnă așa ceva, de vreme ce orice limbă conține întreaga țesătură de concepte și modul de reprezentare ale unei părți a umanității” (*ibidem*, p. 95).

Acest lucru presupune „acceptarea” imediată și necondiționată, sub forma unui act politic, cum îl va numi mai târziu E. Coșeriu, a acestei noi viziuni asupra unei realități obiectuale comune, deoarece

„[...] prin același act în virtutea căruia urzește, pornind din interiorul său, rețeaua propriei limbi, omul se implică în aceasta și orice limbă trasează în jurul poporului căruia îi aparține un cerc din care nu se poate ieși decât trecând, în aceeași secundă, în cercul altei limbi” (*ibidem*, p. 82).

Or, este bine știut, de la Aristotel încoace, că limbajul nu reprezintă un dat, un lucru gata făcut, nu ne este dat sub forma unui produs finit – *ergon* –, ci, dimpotrivă, limbajul, ca trăsătură specific umană, ce înseamnă expresie liberă și intențională a conținuturilor conștiinței noastre, adică *logos semantikos*, este activitate de producere, este totalitatea actelor de vorbire, este, cum o numea filozoful grec, *energeia*. Drept urmare, definiția sa este și trebuie să fie una de natură „genetică”, în sensul că o limbă istorică reprezintă „efortul veșnic reluat al spiritului de a face sunetul articulat să exprime ideea” (*ibidem*). Limbajul trebuie văzut, astfel, ca ceea ce este în realitate: o activitate creatoare, adică o „activitate care merge dincolo de propria sa potență, depășește tehnica învățată” (Coșeriu 2000, p. 236).

Acest mod de a considera limbajul ne permite să-l examinăm din trei perspective: ca fapt-activitate de creație (activitate), ca fapt-de tehnică (competență) și ca produs. Definind limbajul ca activitate umană universală, realizată în mod individual și conform unor tehnici istoric determinate prin limbi, E. Coșeriu (*ibidem*, p. 233–248) vede limbajul sub cele trei aspecte: **A. universal** = facultatea generală, universală de a vorbi, caracterizat prin competența elocutională – a ști să vorbești în general –, având drept conținut lingvistic desemnarea și caracterizat prin coerență, aspect studiat de disciplina pe care el o numește „lingvistica vorbirii” (ce cuprinde: tehnica generală a vorbirii, posibilitățile universale ale limbajului și posibilitățile expresive non-lingvistice, principiile universale ale gândirii, referința la faptele extralingvistice, contextele) și de o „gramatică generală”, pe care o înțelege ca teorie gramaticală, cu sarcina de a defini categoriile verbale, precum și categoriile, funcțiile și procedeele gramaticale; **B. istoric** = facultatea de a vorbi o limbă istorică, un idiom, caracterizat prin competența idiomatică – a ști să vorbești o anumită limbă –, având drept conținut semantic semnificarea, studiat de „gramatica descriptivă”, în care categoriile universale sunt „verificate” și „inventariate”, care nu definește, ci descrie modul particular în care funcționează categoria universală în limba istorică respectivă; cu alte cuvinte, sarcina gramaticii la nivelul istoric al limbajului constă în descrierea categoriilor proprii limbii respective, identificarea categoriilor universale în limbă, precum și stabilirea schemelor lor materiale ale exprimării și ale realizării lor efective; **C. individual** = facultatea de a produce un discurs/text, adică un act lingvistic concret, realizat într-un spațiu/timp concret, caracterizat printr-o competență expresivă – a ști să produci un text apropiat situației de comunicare în care te afli –, având drept conținut lingvistic sensul și studiat de o disciplină precum lingvistica textului, iar o abordare gramaticală la acest nivel presupune, ca obiectiv, analiza propriu-zisă a unui text-ocurență, adică identificarea funcțiilor gramaticale exprimate efectiv. Această tripartiție a nivelurilor limbajului care reprezintă nucleul de bază al concepției integraliste asupra limbajului și pe care aici, din motive obiective, am prezentat-o într-o formă extrem de redusă, este deosebit de importantă atunci când este vorba despre actul de predare a limbilor străine¹.

¹ Despre necesitatea și importanța rezultatelor practice ale aplicării principiilor filosofiei limbajului în actul de predare a limbilor străine, în general, și al limbii române, în particular, am conferențiat

Ca urmare, înțelegerea acestei tripartiții în esența sa, precum și înțelegerea actului comunicativ în dualitatea lui intrinsecă cu respectarea ordinii în care se dispun cele două aspecte ale sale, în actul concret de predare a unei limbi străine se „traduc” prin mutarea accentului de la „predarea”, respectiv „învățarea” unei limbi străine sub aspectul strict și cu finalitatea restrictivă a dezvoltării unei competențe comunicative, în absența unui cadru contextual mai larg, mai cuprinzător, al culturii și al mentalității poporului care produce limba respectivă, înspre posibilitatea stabilirii unei comunicări, în sensul de comuniune, de împărtășire a conținuturilor semantice respective și a realităților care le produc. Această mutație presupune grefarea, proiectarea și completarea noțiunilor gramaticale cu noțiuni de literatură, istorie, mitologie, noțiuni culturale în general. În plus, o atare deplasare a accentului scoate în evidență și un alt aspect, și anume conceptul-cheie de *relativism lingvistic*, înțeles ca viziune proprie asupra unei realități comune propuse de fiecare limbă în parte, contribuția specifică, subiectivă, pe care fiecare limbă istorică/idiom/dialect o aduce viziunii generale, înțelegerii realității comune, obiectuale. Acest concept l-am plasat în centrul abordării de tip contrastiv a metodologiei didactice, în care limba străină vine prezentată din punctul de vedere al diferențelor și al apropierilor de limba maternă, considerată ca structurantă pentru organizarea mentală a celui care învață o limbă străină.

Acceptarea ideii humboldtiene conform căreia

„[...] producerea limbajului este o necesitate internă a umanității, nu ceva pur și simplu extern și necesar întreținerii unei comunicări comunitare; ea este o necesitate ancorată în propria natură a umanității, ceva indispensabil dezvoltării spirituale a acesteia și dobândirii unei concepții despre lume” (Humboldt 1863/2008, p. 61),

precum și cea conform căreia

„[...] vorbirea între două persoane nu este în niciun fel comparabilă cu simpla transmitere a unui conținut. Atât în cel care înțelege, cât și în cel care vorbește acest conținut trebuie să se dezvolte din forța interioară proprie a subiectului” (*ibidem*, p. 91).

ne va conduce, în actul predării unei limbi ca limbă străină, la conștientizarea faptului că este total insuficient și complet steril a ne opri, metodologic vorbind, la „formulele magice” de învățare/predare la care ne refeream la începutul intervenției noastre. Mai mult decât atât, nici măcar concepția – destul de răspândită, de altfel – conform căreia o limbă străină trebuie învățată prin aceeași metodă prin care un copil învață propria limbă maternă, dacă este înțeleasă greșit, în mod restrictiv și unilateral, nu este nici ea fertilă, pentru că

„[...] felul în care copiii își însușesc limba nu se reduce la acumularea de cuvinte, la depozitarea lor în memorie și la îngânarea lor ulterioară cu ajutorul buzelor, ci este, mai

și în cadrul altor colocvii internaționale organizate pe această temă la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca (septembrie 2011), Universitatea din Sorbona (Paris, mai 2012), Universitatea din București (decembrie 2012 și 2013), Universitatea Liberă din Bruxelles (2013).

degrabă, o creștere progresivă a facultății limbajului, o dată cu vârsta și prin exercițiu” (*ibidem*, p. 92).

Cu alte cuvinte, nu avem de-a face și nu trebuie să ne bazăm pe un procedeu de învățare mecanică a unei limbi, ci este vorba despre o dezvoltare a facultății limbajului pe baza unei limbi istorice. „Modelul” va fi, întotdeauna, cel al limbii materne, motiv pentru care am plecat, pe parcursul activității noastre, așa după cum spuneam mai sus, pentru o abordare de tip contrastiv a procesului de predare/învățare, bineînțeles acolo unde structura lingvistică a grupului o permite. La întrebarea „de ce o astfel de abordare?” răspunsul îl găsim tot la Humboldt:

„[...] dacă limbajul nu s-ar afla într-o relație adevărată și specifică cu originea lui chiar fizică, atunci cum ar putea limba patriei noastre să posede, pentru omul cultivat, ca și pentru cel necultivat, o putere și o vibrație intimă atât de mari în comparație cu o limbă străină, încât, dacă ne răsună în auz după o îndelungată absență, pare să ne salute cu un fel de vrajă spontană, trezind în noi un fel de nostalgie pentru lucruri îndepărtate? Această trăire se întemeiază evident nu pe componenta spirituală a limbii, pe ideea sau pe sentimentul exprimate, ci tocmai pe ceea ce este în ea mai inexplicabil și mi individual, adică pe sonoritatea ei; este ca și cum prin sunetul limbii materne am percepe o parte din sinele nostru. [...] Într-o limbă străină transpunem întotdeauna, într-o măsură mai mică sau mai mare, propria *viziune asupra lumii, mai bine zis, viziunea asupra lumii specifică limbii noastre* [...] [subl. n.]” (*ibidem*, p. 94–95).

Un alt argument în favoarea abordării contrastive a limbilor și a necesității plasării aspectelor de ordin strict lingvistic în descrierea unei limbi într-un context cultural lărgit îl constituie conceptele humboldtiene de formă și substanță. Fără a insista aici în detaliu asupra acestora, mă limitez la a cita câte o definiție pentru fiecare, doar pentru a scoate în evidență faptul că și acestea „susțin” alegerea noastră:

„Acest element constant și uniform propriu activității spiritului de a aduce sunetul articulat la înălțimea expresiei gândirii – element conceput în modul cel mai complet posibil, în configurația sa, și reprezentat sistematic – constituie forma limbii” (*ibidem*, p. 83–84).

„Substanța reală a limbii este, pe de o parte, sunetul ca atare, iar, pe de altă parte, totalitatea impresiilor sensibile și a mișcărilor spontane ale spiritului, care precedă formarea conceptului prin intermediul limbii” (*ibidem*, p. 86).

Când vine vorba însă despre diferențele și asemănările dintre limbi – problemă centrală în demersul contrastiv – vorbim doar despre **formă**:

„[...] identitatea limbilor, ca și înrudirea dintre limbi, trebuie să se bazeze pe identitatea și înrudirea dintre formele lor [...]. Forma decide în mod exclusiv cu ce alte limbi se înrudește o anumită limbă. [...] Diferențele dintre limbi se bazează pe forma lor – această formă se află în cea mai strânsă legătură cu dispozițiile spirituale ale națiunilor și cu forța spirituală care o pătrunde în clipa în care este produsă sau transformată” (*ibidem*, p. 87–88).

W. von Humboldt distinge, astfel, între forma fonică și întrebuintarea sa cu scopul desemnării obiectelor și îmbinării ideilor. În timp ce aceasta din urmă se întemeiază pe exigențele pe care gândirea le impune limbajului și din care izvorăsc legile generale ale limbajului – și deci, este aceeași pentru toți vorbitorii - forma reprezintă „adevăratul principiu constitutiv și orientativ” al diversității lingvistice, atât în sine cât și prin forța pe care ea o opune tendinței interne a limbii; cu alte cuvinte, este o „parte componentă a organismului uman”, în strânsă legătură cu forța internă a spiritului și strâns legată de ansamblul înclinațiilor unei națiuni; cu alte cuvinte, reprezintă „forma individuală a oricărei limbi” (*ibidem*, p. 88–89). Ca urmare,

„[...] forma fonetică este în primul rând aceea care se află la baza diferenței dintre limbi”,

deoarece, în concepția sa,

„[...] sunetul fizic, realizat în mod concret, este singurul care constituie cu adevărat limbajul; sunetul admite chiar o mult mai mare varietate a diferențelor decât cele care pot fi constatate în privința formei interne a limbii, care prezintă, în mod necesar, o mai mare uniformitate” (*ibidem*, p. 115).

De aceea, în mod coerent, descrierea unei limbi trebuie să pornească tocmai de la sistemul specific în care orice limbă se integrează pe parcursul celor trei stadii ale formării sale, stadii pe care W. von Humboldt le numește: radicalii liberi, cuvintele derivate din aceștia și formele generale latente în natura limbii în care acestea se desăvârșesc.

„Acest sistem este, ca să spunem așa, albia prin care curge, de la o epocă la alta, suvoitul limbii; direcțiile ei generale sunt trasate de acest sistem, iar o analiză perseverentă este în măsură, pe aceste baze, să ne reorienteze către fenomenele cele mai individuale ale limbii.”

Și, mai departe:

„Dacă ne reprezentăm limba ca pe o lume secundară pe care omul o obiectivizează producând-o din sine pe baza impresiilor pe care le primește de la lumea reală, atunci cuvintele sunt singurele obiecte din respectiva lume secundară cărora trebuie să li se conserve individualitatea, inclusiv în privința formei” (*ibidem*, p. 106).

Pornind de la aceste percepte humboldtiane și trecând în planul aplicativ concret, cel al actului propriu-zis de predare a limbilor, E. Coșeriu afirmă necesitatea luării în considerare a trei aspecte ale gramaticii: formele, funcțiile și relațiile gramaticale ce caracterizează și disting limbile; în termeni pur coșerieni, *ce*, *de ce* și *cum*. Din acest punct de vedere, în abordarea comparativă a două limbi, la nivelul manifestării lor istorice, în opinia sa, putem întâlni: **1.** construcții diferite pentru funcții analoge (cazul articolului); **2.** diversitate funcțională cu construcții când similare, analoge, când diferite; **3.** diversitate în relații, adică în trecerile posibile de la o paradigmă la alta (Coșeriu 2000, p. 230). Vorbitorii nativi intuiesc și cunosc aceste relații care există între diferitele paradigme ale limbii lor și trebuie, în mo-

mentul învățării unei limbi străine, să recunoască faptul că aceste paradigme pot fi diferite de la o limbă la alta. Este, considerăm noi, rolul profesorului de a pune în evidență, de a sublinia și de a insista tocmai asupra acestor asemănări și diferențe între limba maternă a studentului și limba străină care i se predă. Așa după cum subliniam și pe parcursul unor intervenții anterioare, concepția coșeriană asupra limbajului, în special, tripartiția planurilor limbajului, ajută foarte mult la clarificarea conceptelor și a domeniilor căror acestea aparțin. De exemplu, odată stabilit faptul că nivelului universal al vorbirii îi aparțin categorii precum cea a cazului, a determinării, a timpului etc., se poate trece la explicarea faptului că limbajul se manifestă întotdeauna ca limbă (unde aceste categorii se materializează, uneori în moduri complet diferite) – ceea ce presupune o tehnică istorică și o tradiție care vin ambalate într-o solidaritate cu alți vorbitori ai aceleiași limbi, actuali sau din trecut. Planul istoric este, astfel, planul „semnificatelor” și al „funcțiilor de limbă”, iar limba istorică împletește în sine „tehnica liberă” cu „discursul repetat”, într-un balans permanent între elementele constitutive ale limbii și regulile aferente utilizării lor, pe de-o parte, precum și totalitatea a tot ceea ce se reia, din trecut, în vorbirea prezentă a unei comunități, pe de altă parte. Limba istorică este caracterizată de diferențe diatopice (în spațiul geografic), diferențe diastratice (în spațiul socio-cultural) și diferențe diafazice (între diferite tipuri de modalități de expresie – vorbit/scriș). Obiectul specific însă al descrierii lingvistice îl constituie limba funcțională, adică o tehnică lingvistică în întregime determinată în cele trei sensuri: sintopic, sinstratic și sinfazic ce funcționează în mod efectiv și imediat în discursuri/texte, ca tehnică virtuală (tip lingvistic, sistem, normă) și tehnică realizată (vorbire)².

În opinia noastră, actul de predare „ideal”, adică cel bazat pe întrepătrunderea abordării lingvistice de tip contrastiv cu abordarea de tip cultural, pornește doar de la conceptul de limbă funcțională, pentru a ajunge, în mod gradual, la „umplerea” de conținuturi culturale pe care limba istorică le posedă. Aici intervine, considerăm noi, rolul contextelor, a expresiilor idiomatice, a operelor literare etc. în actul complet de predare a unei limbi străine; pentru că, așa după cum E. Coșeriu a afirmat de nenumărate ori, a ști să vorbești o limbă înseamnă atât competență elocuțională și idiomatică, cât și competență expresivă, căci limba se „vorbește” prin texte – a ști să vorbești o limbă nu înseamnă doar cunoașterea, posesia unei competențe lingvistice la nivel „biologic”, cât mai ales a unei competențe lingvistice la nivel cultural, care le cuprinde pe toate trei. Iar din acest punct de vedere profesorul are „obligația” de a prezenta nu doar descrierea sterilă a regulilor de gramatică, a normelor și a funcționării unei limbi, ci și funcționarea acesteia în mecanismul cultural mai amplu care îi dă specificitate și individualitate.

² Pentru conceptul de limbă funcțională, vezi și Coșeriu 2000, p. 249–274

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura Arc, Chișinău, 2000.
- Humboldt 2008 = Wilhelm von Humboldt, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Editura Humanitas, București, p. 2008.
- Neșu 2012a = Nicoleta Neșu, *Premise de filosofia limbajului în didactica limbilor străine – studiu de caz, în Limba română: variație sincronică, variație diacronică. Actele celui de al XII-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Lingvistică (București, 14–15 decembrie 2012)*, Editura Universității din București, București, 2013.
- Neșu 2012b = Nicoleta Neșu, *Aspecte ale traducerii ca mediere lingvistico-culturală în predarea limbii române ca limbă străină*, în E. Platon, A. Arieșan (eds), *Noi perspective în abordarea limbii române ca limbă străină/ca limbă non maternă*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2012, p. 53–69.
- Neșu 2012c = Nicoleta Neșu, *Rolul filosofiei limbajului în predarea limbii materne ca limbă străină, în Perspective și practici inovante în predarea limbii, literaturii și civilizației românești în universitățile din străinătate*, Paris (în curs de apariție).

THE PHILOSOPHY OF LANGUAGE IN THE CONTRASTIVE APPROACH
OF THE DIDACTIC PROCESS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

(Abstract)

The present paper tries to emphasize the importance of some key-concepts from the philosophy of language in the contrastive approach of the didactic process – teaching and learning of a foreign language.

Cuvinte-cheie: limbaj, actul de predare, actul de învățare, procesul de comunicare, limbă străină/limbă maternă.

Keywords: language, teaching process, learning process, communication process, foreign language/mother tongue.

Universit  di Roma „La Sapienza”
Roma, Piazzale Aldo Moro, 5
Italia
nnesu@yahoo.com